

JOZEF MÁTEJ: ŽIVOT A DIELO VO VÍRE 20. STOROČIA

Vladimír Michalička

Abstrakt: Jedným z hlavných protagonistov historicko-pedagogickej vedy na Slovensku v druhej polovici 20. storočia bol univ. profesor Jozef Mátej (1923 – 1987). Pochádzal z učiteľskej rodiny, nadobudol vzdelanie na učiteľskom ústave a neskôr na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity (história-filozofia), od roku 1953 bol vysokoškolským učiteľom. Jeho hlavnou oblasťou pedagogického pôsobenia a vedeckého bádania sa stala pedagogická historiografia. Viaceré jeho vedecké práce zostávajú súčasťou našej pedagogickej histórie.

ÚVOD

Medzi významné osobnosti histórie Pedagogického seminára Univerzity Komenského a jeho právnych nástupcov oprávnené patrí aj Jozef Mátej (1923 – 1987), predstaviteľ historicko-pedagogickej vedy, ktorého storočnica je zhodná so storočnicou Pedagogického seminára.

Narodil sa 21. augusta 1923 v Ľupoči (dnes okr. Lučenec) v učiteľskej rodine. Bolo viac-menej prirodzené, že po absolvovaní ľudovej a meštianskej školy sa v duchu rodinnej tradície pripravoval na učiteľskú dráhu na Dištriktuálnom ev. a. v. učiteľskom ústave v Banskej Štiavnici (1939 – 1943), ktoré ukončil s výborným prospechom. Prvým učiteľským pôsobiskom bola Obecná škola v Trebichave pri Bánovciach nad Bebravou (šk. rok 1943/44). Počas letných prázdnin roku 1944 ho zastihlo vypuknutie Slovenského národného povstania, počas ktorého publikoval v ilegálnej tlači a zapojil sa do organizovania Revolučného národného výboru a stál pri zrode miestnej organizácie KSS. Po oslobodení ešte rok pôsobil ako učiteľ na ľudovej a meštianskej škole, v roku 1946 odišiel do

Bratislavy, kde popri učiteľskom úväzku na bratislavskom gymnáziu naplnil svoj mladický sen – štúdium na vysokej škole (Filozofická fakulta Slovenskej univerzity v Bratislave, odbor filozofia - história, 1946 – 1950). Po ukončení štúdia krátko pôsobil ako riaditeľ novozriadeného Pionierskeho domu, neskôr ako školský inšpektor na povereníctve školstva a po vzniku Vysokej školy pedagogickej v Bratislave v roku 1953 sa stal odborným asistentom na Katedre pedagogiky a psychológie. Tu začala jeho profesijná dráha vysokoškolského učiteľa, ale aj vedeckého pracovníka v dejinách pedagogiky. Po zrušení VŠP sa v roku 1960 stal členom Katedry pedagogiky a psychológie Univerzity Komenského v Bratislave, kde pokračoval v učiteľskom pôsobení, stúpal po rebríčku akademických a vedeckých hodností. Od roku 1971 stál na pozícii vedúceho Katedry pedagogiky FFUK v Bratislave. Na jej pôde strávil plných 27 rokov plodného učiteľského pôsobenia a vedeckej činnosti. Zomrel 2. júla 1987 v Bratislave (Michalička, 2023).

VÝZNAMNÉ PRÁCE PROF. J. MÁTEJA

Na vymedzenom priestore si pripomenieme niektoré z jeho významnejších knižných diel. V poradí druhá knižná práca „Školská výchova za tzv. slovenského štátu so zreteľom na všeobecnovzdelávaciu školu“ (1958) vznikala v zložitých ideovo-politických podmienkach 50. rokov, keď sa KSČ usilovala prevziať definitívne moc nad celým spektrom života československej spoločnosti, na ktoré nadväzovala kampaň boja proti pozostatkom ľudáckej ideológie. Vtedajšia slovenská historická veda dostala na podnet stranických orgánov do vienka úlohu z marxistických pozícií definitívne sa vyrovnat' s obdobím rokov 1939 – 1945. Vydanie knihy v roku 1958 vhodne zapadlo do tejto atmosféry, hoci autor ju začal písať už dávnejšie predtým.

Kniha priniesla podrobný vecný obraz školstva a výchovy (spoločenské podmienky, organizáciu a systém školstva, náplň vzdelávania a výchovy, učiteľskú problematiku), ale vlastný výklad tejto témy mohol autor realizovať len v intenciách naznačeného dobového ideologického a politického rámca. Kniha bola v tlači recenzovaná niekoľkými autormi. Vari najhodnotnejším bol posudok Františka Bokesa, ktorý vyslovil niekoľko vecných výhrad na margo textu, ale v konečnom hodnotení nespochybnil schematické ideové a politické vyznenie knihy. Výrečne Jozefovi Mátejovi listom poďakoval za knihu vtedajší povereník školstva Ernest Sýkora slovami: „... knihy Školská výchova za tzv. slovenského štátu nám už dávno bolo treba ako soli.“ (Korešpondencia). Táto Mátejova kniha je dnes už takmer zabudnutá a je skôr historickým dokladom vedeckej tvorby „správneho marxistického prístupu“ v jej simplifikovanej a šablónovitej podobe vtedajšieho stalinského výkladu dejín.

Začiatkom 60. rokov 20. storočia sa Jozef Mátej začal venovať životu a dielu Jána Kvačalu, ktorý bol zakladateľom komeniológie. Zrejmy motív jeho hlbšieho záujmu súvisel so štúdiami o J. A. Komenskom, ktoré uverejňoval už pretým v pedagogickej tlači a v neposlednom rade aj s nadchádzajúcim stým výročím jeho narodenia J. Kvačalu. Výsledkom bola kniha „Ján Kvačala, život a dielo“ (1962). Predstavil v nej Kvačalove životné osudy i jeho hlavné komeniologické diela. Na mnohých miestach v duchu vtedajšej požiadavky marxistickej metodológie podrobil kritike idealistické východiská jeho bádania, obozretnejšie popísal jeho ideologické a filozofické názory, čím sa však stal Kvačalov obraz sploštenejším a zjednodušenším. Podobne to hodnotí aj L. Bernát vo svojej práci o Kvačalovi, že „splácal dlh vtedajším ideologickým požiadavkám.“ (Bernát 2021, s. 14). Napriek niekoľkým výhradám je pozitívne, že z pomerne malého okruhu vtedajšej knižnej a časopiseckej literatúry staršej proveniencie vytvoril na malom mieste relatívne ucelený obraz života a diela Kvačalu. Predstavil ho ako vynikajúcu slovenskú osobnosť ďaleko presahujúcu vedeckým významom hranice Slovenska. K tejto osobnosti sa sporadicky vracal a máme zachytené, že v osemdesiatych rokoch uvažoval o rozšírenom vydaní tejto svojej práce (Korešpondencia).

Jozef Mátej je aj autorom atypickej publikácie pod názvom „Portréty slovenských pedagógov a vlasteneckých učiteľov“ (1963, 1973). Spracoval ju nie v podobe tradičnej knihy, ale ako obrazový album s možnosťou praktického využitia vo vzdelávaní a popularizácii vedeckého výskumu. Hoci sa v tejto práci inšpiroval podobnými albumami spisovateľov, hudobných skladateľov, ide o prvú, ale nateraz aj poslednú názornú učebnú pomôcku pre výučbu dejiny pedagogiky. Ňou prakticky zrealizoval Komenského ideu názornosti, a to je vari to najpozoruhodnejšie. Škoda, že sa na to zabúda: ešte pred pár rokmi viseli obrazy týchto pedagógov na chodbe katedry pedagogiky, dnes ich už niet. Nestálo by za to, znovu ich vyvesiť?

Po storočnici revúckeho gymnázia sa v roku 1967 uskutočnila aj pripomienka storočnice Ev. a. v. patronátneho gymnázia v Turčianskom Sv. Martine (1867 – 1875). Hlavný referát na ňom predniesol Jozef Mátej, ktorý do zborníka z osláv storočnice prispel rozsiahlou štúdiou „Martinské gymnázium a jeho miesto v dejinách slovenského školstva (1867 – 1875)“ (1967). V prípravnej fáze uverejnil v pedagogickej tlači niekoľko článkov a statí nielen o martinskom, ale aj revúckom a znievskom gymnáziu. Samotnej štúdii výrazne napomohla atmosféra spoločenského, politického i kultúrneho života uvoľnenia, keď liberálnejší dozor nad vedeckým bádáním umožnil publikovať aj práce na témy, ktoré boli dovtedy označované ako tabu. Zároveň Jozef Mátej svojou prácou jednoznačne vyjadril svoj osobný postoj k prebiehajúcim spoločenským premenám, vyzdvihol význam matičných gymnázií pre dejiny školstva na Slovensku. V pravom slova zmysle vrátil tematiku martinského gymnázia do historického bádania

a rehabilitoval zároveň aj dejiny pedagogiky ako pedagogickú disciplínu v kontexte národných dejín. Touto prácou získal vysoký vedecký kredit najmä pre ukážkové metodické spracovanie, dôslednú prácu s pramenným materiálom a jeho správnu interpretáciu, vynikajúce štylistické spracovanie, v ktorom už upustil od akýchkoľvek ideologických či politických floskúl či zjednodušení.

Osobne sa nazdávam, že táto štúdia patrí k jeho najpresvedčivejším a najzrelším historicko-pedagogickým prácam, ktoré dovtedy publikoval. Priblížil sa ňou k ideálu historicko-pedagogického bádania. Je len škoda, že štúdia ako súčasť pamätnice gymnázia zostala širšej školskej a pedagogickej komunite v akejsi anonymite. Treba pripojiť aj poznámku, že prácou nadviazal na dovtedy jedinú prácu o martinskom gymnáziu z pera Juraja Čečetku, svojho bývalého učiteľa.

K jeho erbovému a vari aj najznámejšiemu dielu patrí monografia „Slovenskí učitelia v protifašistickom odboji a Slovenskom národnom povstaní“ (1974). Hneď v úvode zdôrazňuje poslanie svojej práce „... aby som mohol našej učiteľskej, ako aj širšej verejnosti predložiť kompletnejšie dielo, ktoré čiastočne vyplní ešte vždy citelnú medzeru v dejinách slovenského, ale aj československého učiteľstva.“ (Mátej, 1974, s. 7 – 8). Dielo rozdelil do siedmich kapitol, v ktorých priblížil metodiku práce, všeobecnú situáciu na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 a ďalšie, z ktorých je najzávažnejšia tá, ktorá prináša informácie o viac ako 800 učiteľoch z hľadiska formovania ich protifašistického zmýšľania a vlastnej odbojovej činnosti. Tu treba poznamenať, že pri finálnej príprave textu mal kontrolverzie s vedúcimi pracovníkmi oddelenia školstva ÚV KSS. Ako uvádza Caban (1989, s. 11) napriek ich prísľubu, že môže písať pravdivo, politickí pracovníci necitlivo zasahovali do pripraveného textu Mátejovej práce a vyradzovali z nej zmienky o odbojovej činnosti niektorých učiteľov, ktorí neboli v priazni vtedajšieho režimu.

Publikácia svojou tematikou, načasovaním k okrúhlemu výročiu SNP v roku 1974 i vzhľadom na vtedy už vedúce postavenie Jozefa Máteja v historicko-pedagogickej sociéte sa dočkala mnohých recenzií v domácich i zahraničných periodikách. O jej kvalite svedčí aj skutočnosť, že na základe tejto práce získal v roku 1978 vedeckú hodnosť doktora pedagogických vied.

Známou oblasťou Mátejovej vedeckej aktivity bola učebnicová tvorba. Popri vysokoškolských skriptách najvyššie vyčnieva ním koncipovaná a s kolektívom autorov vytvorená vysokoškolská učebnica „Dejiny českej a slovenskej pedagogiky“ (1976). Už od polovice šesťdesiatych rokov sa prejavoval nedostatok vhodnej vysokoškolskej učebnice českej a slovenskej pedagogiky, ako na to upozorňoval vo svojich Dejínach českej pedagogiky mnohoročný priateľ J. Máteja Josef Cach (1923 - 1985).

Keďže Jozef Mátej bol už v šesťdesiatych rokoch zrelým a akceptovaným vedeckým pracovníkom aj v prostredí českých pedagogických historiografov, celoštátne Ministerstvo školstva a kultúry ho v roku 1966 poverilo vypracova-

ním vysokoškolskej učebnice. Jej vydaním bolo poverené Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave. Predpokladalo sa, že učebnica bude vyhotovená v čo najkratšom čase.

Prípravné práce a ich plynulý rozbeh prerušili udalosti rokov 1968-69. Keďže niektorým spoluautorom bolo po roku 1970 pozastavená alebo úplne zakázaná publikačná činnosť, ďalší od svojej účasti na učebnici odstúpili. Jozef Mátej musel vyvinúť veľké úsilie, aby sa práce čo najskôr obnovili. Ustanovil sa kolektív zložený zo štyroch českých autorov Josef Cach, Dagmar Čapková, Jaromír Kopáč a Emanuel Strnad a štyroch slovenských František Karšai, Jozef Schubert, Peter Vajcik a Jozef Mátej. Tým sa vyrovnal pomer českých a slovenských autorov, čím sa zároveň upustilo od prežitej koncepcie „československých“ dejín pedagogiky. Viacero problémov koncepčných, vypracovanie zverených častí učebnice, jej jednotnú líniu a pod. spôsobovali meškanie autorských prác. Na Jozefovi Máteji zostalo koncom roku 1971, keď mal k dispozícii všetky texty, vykonať záverečné redakčné úpravy. Niesol najťažšiu zodpovednosť za vedeckú korektnosť a ideologickú rigoróznosť celej učebnice.

Keď sa tieto práce ukončil, text učebnice prevzalo vydavateľstvo a vrchovitou mierou sa k nemu vyjadrovali aj obe ministerstvá školstva a ideologickú správnosť kontrolovali aj vyššie stranické organizácie. V roku 1973 bolo vydanie učebnice definitívne schválené, napriek tomu k vydaniu diela došlo až v roku 1976. Vysokoškolská učebnica *Dejín českej a slovenskej pedagogiky* zaznamenala široký ohlas nielen v domácom prostredí, ale aj vo vtedajšej Nemeckej demokratickej republike a Poľsku. Učebnica zostáva takmer polstoročie hlavným študijným materiálom vo výučbe dejín pedagogiky. Svedčí o tom aj poznámka v nedávno vydanom diele *Velké dějiny zemí Koruny české*, kde sa píše: „... že aj keď vznikala v problematickom období, možno v nej sledovať vyvázenejší prístup k spracovaniu historickej látky.“ (Novotný, M. a kol., 2020, s. 595). Dozrieva však čas, aby slovenskí historici pedagogiky pristúpili k spracovaniu novej učebnice reflektujúcej aj výsledky prezentované v posledných desaťročiach. Dejiny pedagogiky napriek zaznávaníu zostávajú základnou disciplínou pedagogickej vedy.

Trochu v tieni a menšej pozornosti odbornej verejnosti zostal pozoruhodný publikačný počín, jeho obsahla štúdia pod názvom „Školstvo a pedagogika. In: Slovensko. Kultúra II. časť“ („1980, s. 197 – 306). Aj keď ide v tejto stati o štúdiu publikovanú v encyklopedickom diele, vidíme v nej zámer zachytiť vývoj školstva a pedagogiky na Slovensku v tom najširšom zábere od počiatkov v ranom stredoveku až po osemdesiate roky 20. storočia. Ako vtedy najpovolanejší pedagogický historiograf načrtol ňou povestný „príbeh“ slovenského školstva a pedagogiky.

Za ďalší priekopnícky príspevok Jozefa Máteja možno označiť štúdiu „Die Entwicklung der Geschichte der Pädagogik in der Tschechoslowakei nach 1945 (Vývin dejín pedagogiky v Československu po roku 1945)“ uverejnený v dru-

hej časti súhrnej publikácie západonemeckého historiografa školstva Manfreda Heinemanna *Die historische Pädagogik in Europa und den USA*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1985, s. 167 – 191). Odhliadnuc od obsahu Mátejovho príspevku ide o v tom čase jediné štúdiu slovenského historika pedagogiky uverejnenú knižne v krajine na západ od „železnej opony“, tým viac, že za československého reprezentanta dejín školstva a pedagogiky bol poverený práve slovenský autor. Hlavnou devízou bolo, že prostredníctvom otvoreného knižného trhu sa informácia o československej (presnejšie českej a slovenskej) pedagogike dostala k širšiemu európskemu publiku.

Jozef Mátej bol mužom kníh a v knihách, archívnych materiáloch neúnavne hľadal zdroje historického poznania. Neustále zdôrazňoval, že pokrok vo vývine školstva a pedagogiky je nemysliteľný bez dôkladnej znalosti ich historického vývoja. V každom historickom pohybe školstva a pedagogiky hľadal hodnoty, ktoré patria do základov slovenskej vedy a kultúry. To zostáva mementom aj dnes a zrejme aj natrvalo.

ZÁVER

Smrťou Jozefa Máteja odišla integrujúca osobnosť historicko-pedagogickej obce, ktorej neprítomnosť podvedome pociťujeme aj pri storočnici jeho narodenia.

LITERATÚRA

- Caban, J. (1989). Životopis univ. prof. PhDr. Jozefa Máteja, DrSc. Podľa vedomia za 55 rokov, t. j. od 1. 9. 1932 do jeho smrti 2. 7. 1987. Strojopis. Datované 23. 3. 1989. *Archív autora. Korešpondencia*. Fond Jozef Mátej. Literárny archív Slovenskej národnej knižnice Martin, sign. 257 A 42.
- Bernát, L. (2021). *Život a dielo Jána Rodomila Kvačalu. Sto listov korešpondencie*. Bratislava: Eko konzult, 2021, s. 14. Pisateľ dielo uviedol slovami: „Venované profesorovi PhDr. Jozefovi Mátejovi, DrSc. († 2. 7. 1987), autorovi prvej monografie o Jánovi Kvačalovi.
- Cach, J. (1956). *Dějiny české pedagogiky. Díl I*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Mátej, J. (1958). *Školská výchova za tzv. slovenského štátu so zreteľom na všeobecnovzdelávaciu školu*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mátej, J. (1962) *Ján Kvačala, život a dielo*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mátej, J. (1963, 1973). *Portréty slovenských pedagógov a vlasteneckých učiteľov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Obrazový album.

-
- Mátej, J. (1967). *Martinské gymnázium a jeho miesto v dejinách slovenského školstva (1867 - 1875)*. Bratislava: Obzor.
- Mátej, J. (1974) *Slovenskí učitelia v protifašistickom odboji a Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mátej, J. a kol. (1976) *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mátej, J. (1980) Školstvo a pedagogika. In *Slovensko. Kultúra II. časť*. Bratislava: Obzor, s. 197 – 306
- Mátej, J. (1985). Die Entwicklung der Geschichte der Pädagogik in der Tschechoslowakei nach 1945. In *Die historische Pädagogik in Europa und den USA*. Stuttgart: Klett-Cotta, s. 167 – 191).
- Michalička, V. (2023). *Jozef Mátej: život a pedagoické dielo vo víre 20. storočia*. Bratislava: Eko-konzult.
- Novotný, M. a kol. (2020). *Velké dějiny koruny české. Tematická řada Školství a vzdělanost*, Praha: Paseka.

SUMMARY

The article provides a brief sketch of the biography of Jozef Mátej and his entry into the university and scientific space. It focuses on his historical and pedagogical works, which represent his most important and most excellent works. They are even after years a source of inspiration for the young scientific generation.

Kontaktné údaje:

PhDr. Vladimír Michalička, CSc.
vladimir.michalicka12@gmail.com